

ג'וני גל ורוני הולר (עורכים), לא צדקה אלא צדק: פרקים בהתפתחות העבודה הסוציאלית בישראל. שדה בוקר: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ומכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, 2019. 416 עמ'.

## תמי רזי

כותרת אסופה מרשימה זו לקוחה מדבריו של חיים יפת, מבכירי משרד הסעד, שטען בשנת 1956 כי "המטרה הסופית בעבודה הסוציאלית המודרנית אינה צדקה אלא צדק. לא מתנת יד, אלא הסדר ציבורי לתמוך בכל נזקק מקופת השלטונות" – ציטוט המופיע במאמרו של אברהם דורון, החותם את האסופה (בעמ' 396). האומנם הושתתה העבודה הסוציאלית בארץ ישראל, ולאחר מכן במדינת ישראל, על מחויבות לצדק חברתי? האומנם נתפסה כ"הסדר ציבורי", קרי כזכות אזרחית בסיסית, או שמא היא נתפסה בפועל כ"מתנת יד"? באיזו מידה החתירה לצדק חברתי עולה בקנה אחד עם היות העבודה הסוציאלית נציגתו של הממסד וכמי שלמן ימיה הראשונים שימשה כלי מרכזי בפרויקט בינוי האומה? נדמה כי אלו הן שאלות היסוד, השזורות כחוט השני, במפורש ובמובלע, לאורך האסופה המונה 14 מאמרים המחולקים לשלושה שערים: השער הראשון מוקדש לראשית המקצוע, משנות ה-20 של המאה ה-20 ועד סיום תקופת המנדט; השער השני מוקדש להתפתחות מוסדית ורעיונית, בעיקר לאחר הקמת המדינה; השער השלישי מתמקד ביחסה של העבודה הסוציאלית לצדק חברתי, אם כי, כאמור, העיסוק בשאלות הצדק החברתי נוכח גם בשני השערים הראשונים של האסופה. הנחת היסוד של עורכי האסופה, ג'וני גל ורוני הולר, עצם הרציונל שהנחה אותם ביצירתה של אסופה זו, היא כי התשובות על שאלות יסוד אלו, כמו על שאלות חשובות נוספות בנוגע לטיבה של העבודה הסוציאלית בישראל, מחייבות התבוננות היסטורית,

\* ד"ר תמי רזי, מכללת ספיר, שדרות.  
דואר אלקטרוני: tamarr@sapir.ac.il

החסרה מאוד, לטענתם, בישראל ובמקומות אחרים בעולם. לאותה גישה א־היסטורית, כפי שהם מכנים אותה, או לאותו "וקום היסטורי", המאפיין את התחום, יש השלכות מרחיקות לכת על היכולת לזהות את הבעיות – הן החברתיות, הן הפוליטיות – שאנשי המקצוע והחוקרים בתחומי העבודה הסוציאלית מתמודדים עמן גם היום. לדידם, היעדרה של נקודת המבט ההיסטורית מונעת או מצמצמת את היכולת לפעול לשינוי אותה מציאות, קרי פוגעת בעצם המחויבות לצדק חברתי.

במבוא המצוין לאסופה מעניקים אפוא שני עורכיה מקום מרכזי לשרטוט המסגרת ההיסטורית וההיסטוריוגרפית, שלדידם היא התשתית ההכרחית להבנה מעמיקה ושלמה יותר של מקצוע העבודה הסוציאלית, על סתירותיה הפנימיות, עיוורונה החלקי והנרטיב שהיא בוחרת לספר לעצמה מתוך העלמתם של סיפורים שאינם מתיישבים עם התפיסה הלינארית והפרוגרסיבית של ההיסטוריה. תפיסה זו מונעת חשיבה על חלופות היסטוריות, בבחינת "הדרך שלא נבחרה", ואף היא תורמת, לטענתם, "לדימוי הא־היסטורי של התפתחות המקצוע" (עמ' 14). הם מדגישים את העדר המבט ההיסטורי גם מן ההכשרה המקצועית והאקדמית של מי שעתידיים להיות עובדות ועובדים סוציאליים, הן בהעדר כמעט מוחלט של זווית היסטורית במחקרים ובתאוריות בתכניות הלימוד הקיימות, הן בהעדר של הוראה והתנסות במתודולוגיות היסטוריות בסמינרי המחקר. במובן זה נראה כי מטרת המבוא לאסופה אינה רק לתאר את נושאי האסופה באופן כללי ואת עניינם של המאמרים הנכללים בה בפרט, כמקובל, אלא לתרום תרומה של ממש לפיתוחן של מיומנויות היסטוריות בסיסיות בקרב מי שאינם מנוסים ומורגלים בכך. פיתוח מיומנויות אלו פירושו ללמד על חשיבות העיסוק בשאלות על טיבם של המקורות הראשוניים, על אופני הקריאה הפרשניים בהם, על מאפייניהן של גישות היסטוריוגרפיות שונות, כגון זו של "היסטוריה מלמטה", על חשיבותה של המתודה ההשוואתית בהיסטוריה, וגם על מיפויים של ויכוחים היסטוריוגרפיים מרכזיים בתחום. רבים מן המאמרים באסופה נענים היטב לאתגר שהציבו עורכיה במבוא הן מבחינת השלמה של ידע היסטורי חסר, הן מבחינת האימוץ של זווית היסטורית לבחינת הסוגיות הנדונות, הן מבחינת הניסיון לשימוש מושכל ומודע בכלי המחקר ההיסטורי. עם זאת, רמתם של המאמרים אינה אחידה: לצד מאמרים מצוינים, המשלבים במיומנות מרשימה בין מחקר אמפירי מדוקדק, המבוסס על מגוון רחב של מקורות ראשוניים, לבין ממד אנליטי, שיש לו עוגן תאורטי ומחקרי ברור, יש מאמרים שהם תיאוריים יותר והזווית ההיסטורית, ובכללה המתודה ההיסטורית, מצויות בהן באופן חלקי בלבד. העורכים אכן התייחסו בפתח הדבר של הספר לכך שבאסופה משתתפים חוקרים ותיקים לצד חוקרים בשלבים מוקדמים יותר של דרכם האקדמית, אך לא תמיד יש הלימה בין רמתם האקדמית של המאמרים לבין השלב שכותביהם מצויים בו. כך, למשל, בולט בשער הראשון מאמרה הנהדר של עיינה הלפרן על עובדות סוציאליות ביישוב העברי בתקופת המנדט. הלפרן משיבה אל ההיסטוריה, במיטב המסורת של ה־herstory, את המייסדות האלמוניות לרוב של מקצוע העבודה הסוציאלית בתקופת היישוב, ועבודת

הדוקטורט החשובה שלה על העובדות הסוציאליות בתקופת המנדט הצטרפה לאחרונה אל המדף הגדל לאטו של מחקר היסטורי על התפתחות העבודה הסוציאלית בישראל. בשער הראשון מצויים מאמרים מצוינים נוספים, החושפים היבטים מרתקים בהעברה בין-לאומית של רעיונות ופרקטיקות לזירה המקומית, כגון מאמרם של יהודית אבינר וג'וני גל על הרעיון של בתי ההתיישבות, שראשיתו בלונדון בשנת 1884, ותרגומו להקמתם של בתי התיישבות בשכונות עוני בירושלים בשנות ה-20 של המאה ה-20, או מאמרם של ג'וני גל וסטפן קונגטר על הקמת בית הספר הראשון לעבודה סוציאלית ביישוב כמקרה מבחן מעניין של העברה בין-לאומית בין גרמניה הוויימאריט לבין פלשתינה המנדטורית, או מאמרן של ענת הרבסט-דבי וסלביה פוגל-ביזואי, הממקם בהקשר השוואתי של הפמיניזם המטרנליסטי את כינון הפרופסיה של העבודה הסוציאלית בתקופת היישוב ובכך גם תורם תרומה חשובה להיסטוריוגרפיה המגדרית של תולדות היישוב בכלל.

בשער השני, המתמקד בהתפתחות המוסדית והרעיונית של העבודה הסוציאלית בעיקר לאחר הקמת המדינה, בולט מאמרו פורץ הדרך של אברהם מחאג'נה, הפורס לראשונה את התפתחות מקצוע העבודה הסוציאלית בחברה הערבית מתקופת המנדט ועד סיומו של הממשל הצבאי מתוך התמודדות עם המחסום הקשה מאוד העומד בפני מי שמבקשים לערוך מחקר היסטורי – "הבצורת התיעודית" (עמ' 220), כפי שהוא מכנה אותה. בצורת זו היא תולדה במקרה זה של תיעוד דל מאוד מתקופת המנדט עצמו, הנשען על תיעוד בריטי מצומצם שכמעט אינו עוסק במישרין בשירותים סוציאליים אישיים, ושל העדר תיעוד פלסטיני, שאבד עם חורבנה של החברה הפלסטינית בנכבה. התיעוד משנות ה-50 וה-60 מגויס ומצומצם אף הוא בחלקו בשל מגבלות הצנזורה, שעדיין אינה מאפשרת לחוקרים גישה לתיקים של הממשל הצבאי ושל יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים. מסקנתו היא כי העבודה הסוציאלית בחברה הערבית סבלה מקיפוח בשלושה מישורים: העדר תקציבים ותשתיות, העדר הנרטיב הערבי במרבית תכניות הטיפול והשתתפות מצומצמת מאוד של נציגות ערבית בתהליכי קבלת ההחלטות וקביעת המדיניות. מאמרים מעניינים נוספים בשער זה עוסקים במדיניות כלפי עבריינות נוער בהקשר היסטורי ועכשווי, התפתחותה של העבודה הקהילתית בישראל, פערי הדורות באיגוד העובדים הסוציאליים והעבודה הסוציאלית ומערכת הבריאות.

השער השלישי והאחרון של האסופה כולל מאמרים היסטוריים, כגון מאמרם של מימי אייזנשטדט וג'וני גל, המנתח אוצר בלום, שהתגלה בארכיון ירושלים, של דוחות שכתבו עובדות סוציאליות על לקוחות של בתי תמחוי בירושלים בראשית שנות ה-30 על מנת ללמוד על תפיסות של עוני בקרב העובדים הסוציאליים, ועל הפתרונות שהציעו, בנוגע למרכזיותה של האידאולוגיה הציונית שהנחתה אותם. לצדו מצויים מאמרים העוסקים בהיסטוריה קרובה יותר, ממצאת שנות ה-60 ועד ממצאת שנות ה-80, במאמרו החשוב של רוני קאופמן על מעורבותם של עובדים סוציאליים בירושלים במאבקים ציבוריים ובתנועות של מחאה חברתית. מאמר זה הוא אולי המאמר המציג

באופן המפורש ביותר באסופה את המאבק ואת המחויבות לצדק חברתי של עובדים סוציאליים בדמות המעורבות האקטיביסטית בעיקר של עובדים קהילתיים במאבקים חברתיים וציבוריים, והוא מדגיש עד כמה היא הייתה יוצאת דופן, שכן לטענתו הפעילות ברשויות המקומיות מאופיינת לרוב "בשימוש בגישות התערבות א-פוליטיות" (עמ' 367). ואכן, מאמרו הנוקב של אברהם דורון, החותם את האסופה, מבקש להאיר את הצללים של העבודה הסוציאלית בישראל, בפרט על רקע התפרקותה של מדינת הרווחה ועלייתה של האידאולוגיה הנאו-ליברלית, המחייבות אולי יותר מאי פעם את מקצוע העבודה הסוציאלית להגדיר מחדש את מחויבותו לצדק חברתי.